

De klokken van het juweel van Tweante

Schenking

Door: Patrick Welman

Op mijn bureau ligt al een tijdje een dik dossier over het carillon in de Plechelmustoren. Daar is onlangs het boekje van Jan Velers "Klokken in de Plechelmus" aan toegevoegd. Het oude dossier begint met een kort briefje, d.d. 14 oktober 1928, van de heer P.J. Gelderman aan de Raad der Gemeente Oldenzaal. "Ondergetekende P.J. Gelderman fabrikant te Oldenzaal heeft de eer U hierdoor aan te bieden een Carillon voor de St. Plechelmustoren alhier." Een paar dagen later stuurt het College van Burgemeester en Wethouders een stuk naar de gemeenteraad met daarin het besluit om de schenking in dankbaarheid te aanvaarden.

"Overwegende dat deze schenking zeer zeker behoort te worden aangenomen en deze belangrijke en mooie gift, die elke ingezetene zal waardeerden, in het algemeen belang behoort te worden aanvaard; overwegende dat een zoodanig geschenk ongetwijfeld bij den ouden historischen toren dezer gemeente behoort, en beide één monumentaal geheel zullen vormen, niet alleen voor Oldenzaal, doch ook voor de naaste omgeving, waarvan Oldenzaal nog steeds als het centrum en de oude Hoofdstad wordt beschouwd."

In het genoemde dossier bevinden zich ook diverse krantenartikelen uit die tijd. Op donderdag 28 augustus 1930 verschijnt in het Twentsche Dagblad Tubantia en Enschedesche Courant een groot artikel over het Plechelmuscarillon. Daarin voor de lezer veel achtergrondinformatie. De genoemde informatie hebben me geholpen bij het schrijven van dit artikel. Mijn doel is om de lezer wat context te geven bij het carillon in Oldenzaal. Een carillon dat onlangs met een zesde luidklok is uitgebreid. Daarbij richt ik me vooral op de beginjaren en informatie die ik op andere plekken nog niet ben tegen gekomen. Daarnaast wil ik de lezer graag verwijzen naar de websites: www.plechelmusbasiliek.nl en www.scholtenhaer.nl/plechelmustoren. Hier is nog veel meer informatie te vinden.

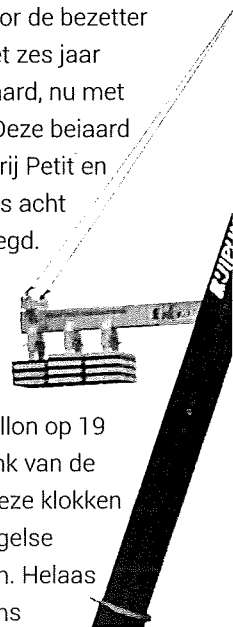
In de geschiedschrijving van onze stad is 30 augustus 1930 opgenomen als de datum waarop in Oldenzaal het carillon officieel in gebruik is genomen. Geschonken door de heer en mevrouw P.J. Gelderman-Bartelink ter gelegenheid van hun 12 1/2-jarig huwelijksfeest. Helemaal kosteloos voor de

gemeente Oldenzaal is de schenking van de heer P.J. Gelderman destijds niet geweest. Begin 1929 heeft het gemeentebestuur een bedrag van 3.000 gulden beschikbaar gesteld voor noodzakelijke aanpassingen van de klokkenkamer. Denk aan bekleding met zink en beton. Oldenzaal was overigens niet de eerste stad in Twente die een carillon geschonken kreeg. Almelo en Enschede, in deze volgorde, gingen ons voor.

ALMELO EN ENSCHEDE

Ter gelegenheid van hun 25-jarig huwelijk op 21 september 1925 schonken fabrikant Johannes Lucas ten Bos en zijn vrouw Elisabeth Verheijen een carillon aan de Georgiusparochie te Almelo. De klokken hangen in de toren van Georgiusbasiliek aan de Boddestraat. Voor veel Almeloërs kortweg "De Sjors". De 38 klokken werden in 1926 gegoten in de gieterij van Gillett en Johnston te Croydon (UK). Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden 28 van de 38 klokken door de bezetter geroofd. Na de oorlog duurde het zes jaar alvorens weer een volledige beiaard, nu met 39 klokken, werd geïnstalleerd. Deze beiaard was afkomstig van klokkengieterij Petit en Fritsen. In 1963 werden nog eens acht klokken aan de beiaard toegevoegd. Op 10 november 2000 werd het geheel nog met een 48e klok, de es-klok, aangevuld.

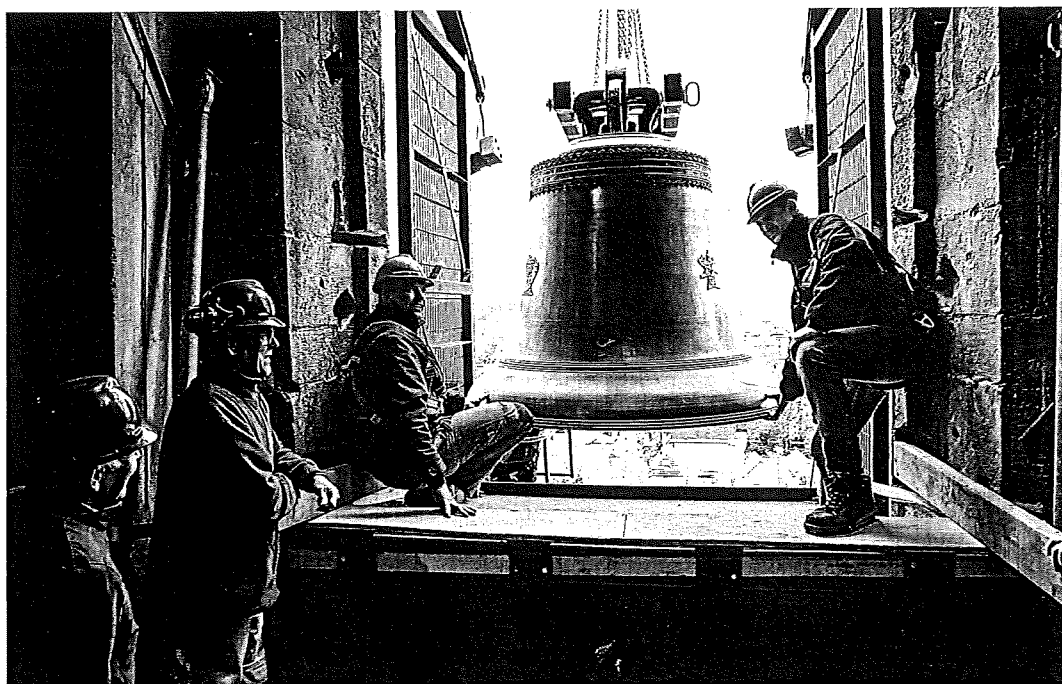
Enschede kreeg haar eerste carillon op 19 april 1929. Het was een geschenk van de familie Van Heek aan de stad. Deze klokken werden ook gegoten door de Engelse klokkengieters Gillett & Johnston. Helaas zijn de 32 grootste klokken tijdens

Met veel machtsvertoon van
hijskranen werd de nieuwe klok
in de toren getakeld.
foto: Carlo ter Ellen

De entree van de nieuwe klok
in de Plechelmustoren.

de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers meegenomen en omgesmolten. Momenteel bestaat het carillon in Enschede uit 49 klokken. De klokken wegen samen iets meer dan 10.000 kg. De grootste 29 zijn uit de periode 1950-51 en door de firma Van Bergen gegoten. De overige 20 zijn in de jaren 1980-82 door Koninklijke Eijsbouts geleverd. Bijna alle klokken hangen in de torenspits. Vier klokken (des-es-f-as) hangen op de torenzolder. Deze worden niet alleen als carillonklokken, maar ook als luidklokken gebruikt.

OLDENZAAL

De beiaard van de St. Plechelmusbasiliek telt 48 klokken. Ze zijn niet allemaal tegelijkertijd in de toren gehangen. Zoals aan het begin al opgemerkt zijn in 1929 42 klokken door de heer en mevrouw Gelderman geschonken. Gegoten door de Engelse gieters Gillett & Johnston. In 1949 werd herdacht dat Oldenzaal 900 jaar geleden marktrechten en 700 jaar geleden stadsrechten had gekregen. Ter gelegenheid van deze eeuwfeesten stelden H.P. Gelderman en Zonen geld beschikbaar om het carillon uit te breiden met drie basklokken. Tijdens reparaties aan de inrichting van het carillon in 1965 brachten twee nieuwe discantklokjes van dezelfde schenker het totaal op 48 klokken. Allemaal gegoten door klokkengieterij Eijsbouts. De grootste klok, genaamd 'Maria', werd in 1493 gegoten door de klokken- en geschutsgieter Geert van Wou uit Kampen.

FEEST BIJ OVERDRACHT

Uit alle krantenartikelen komt duidelijk naar voren dat Oldenzaal in 1930 was uitgelopen voor de feestelijkheden bij de overdracht van het carillon aan de gemeente. Wat ik zelf mooi vond te lezen was dat ongeveer 1400 schoolkinderen een lied van Toon Borghuis en onder zijn leiding zongen.

*"Forsche grijze Toren, Laat uw klokskens
hooren, Over d'oude steê;
Menschen, groot en kleene, Staan rondom u
henen,
Zingen met u mee: Kling-klang! Klinge-
linge-ling!
Grijze toren, zing!*

*Als uw bell'kens bellen, Zullen zij vertellen,
Ting'lend, helder uit,
Dat dit blij gehamer, Schonk uw
klokkenkamer.
Koop'ren Bruidgom-Bruid. Kling-klang!
Klinge-linge-ling!
Grijze toren, zing!*

*Zing dan, grijze wachter! Zie hoe monkelt,
lacht er d'Oude reus:
Kling-klang! Eeuwen komen, vlieden, Nazaat
blijft gij bieden
Zilv'ren klokkenzang. Kling-klang!
Klinge-linge-ling!
Grijze toren, zing!"*

BEIAARDIER

Tot voor kort heb ik altijd gedacht dat de heer Toon Borghuis de eerste beiaardier van het carillon is geweest. Het is mij inmiddels duidelijk dat de heer Meijl uit Nijkerk als eerste beiaardier aangeduid moet worden. Hoe zit het dan met Toon Borghuis. We weten dat destijds acht personen op de functie "beiaardier van Oldenzaal" hebben gesolliciteerd. Toon Borghuis was één van die sollicitanten. Als salaris voor beiaardier is in 1930 door het gemeentebestuur een bedrag 600 gulden vastgesteld en voor de gewone onderhoudskosten werd uitgegaan van een bedrag van 275 gulden per jaar. In het archief ben ik geen aanstellingsbrief of arbeidsovereenkomst uit die jaren tegengekomen. Wel brieven van het gemeentebestuur aan verschillende personen dat als gevolg van de financiële toestand van de gemeente men geen gebruik ging maken van de aangeboden diensten. Die financiële toestand had waarschijnlijk alles te maken met de economische crisis in de jaren 30 van de vorige eeuw.

De naam Borghuis kom ik in het dossier verschillende keren tegen. Tot mijn verrassing ook in relatie tot de Tweede Wereldoorlog. In ons stadsarchief ben ik correspondentie uit het jaar 1943 tussen de burgemeester van Oldenzaal en het Muziekgilde der Nederlandsche Kultuurkamer en tussen de burgemeester en de heer Borghuis tegengekomen. De Nederlandsche Kultuurkamer was een door de Duitse bezetter ingestelde organisatie, waar alle kunstenaars, architecten, schrijvers, journalisten, muzikanten, filmacteurs en podiumartiesten bij aangesloten moesten zijn om te mogen werken. Het oogmerk was de pers en de kunstenwereld onder strenge controle te houden en waar nodig te censureren. De Kultuurkamer werd op 25 november 1941 bij verordening door Rijkscommissaris Seyss-Inquart geïnstalleerd. Zij zou bestaan uit zes zogenaamde 'gilden'. Het Muziekgilde was één van die zes.

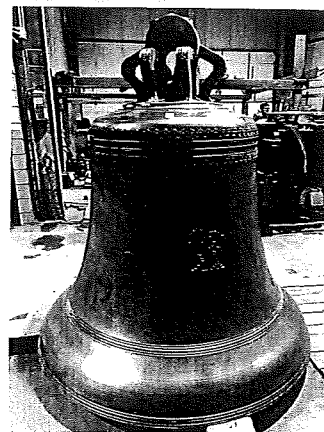
Op 16 november ontving de toenmalige burgemeester van Oldenzaal, de NSB'er Weustink, een schrijven van het Muziekgilde der Nederlandsche Kultuurkamer met het

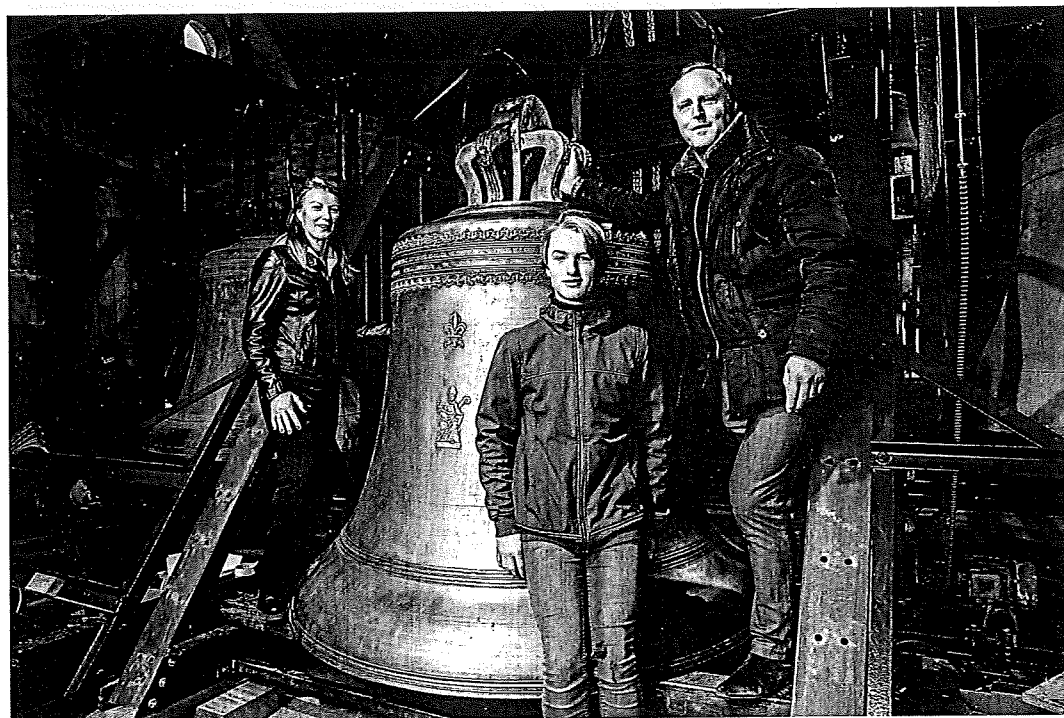
dringende verzoek om de heer T. Borghuis opdracht te geven een eerder naar hem opgestuurde vragenlijst in te vullen en op te sturen. Ondanks herhaaldelijke verzoeken had de heer Borghuis dit nog niet gedaan. In de brief van het Muziekgilde blijkt duidelijk de irritatie en stelt de bestuurder van de Vakgroep Solisten van het Muziekgilde dat mocht de heer Borghuis in gebreke blijven hij uit zijn functie als beiaardier ontheven diende te worden. Opvallend en passend bij de opdracht van de Nederlandsche Kultuurkamer is dat de brief begint met "Kameraad" en eindigt met "Hou Zee", twee termen die vooral door NSB'ers werden gebruikt. Naar aanleiding van deze brief dringt de burgemeester van Oldenzaal bij de heer Borghuis aan op het verstrekken van de gevraagde gegevens. Op 23 november antwoordt de heer Borghuis dat hij "geen actief beiaardier in uwe gemeente ben, noch ooit ben geweest, zodat ik mij niet verplicht noch gemachtigd gevoel de vragenlijst te beantwoorden." Hebben we hier te maken met een bescheiden daad van verzet of een correct antwoord op een formele vraag. We zullen het waarschijnlijk nooit te weten komen.

Uit voorgaande mag de lezer niet afleiden dat als gevolg van de financiële toestand van de gemeente Oldenzaal er niet op het carillon werd gespeeld. Dat gebeurde namelijk wel. Voor elke uitvoering moest echter van het gemeentebestuur toestemming worden verkregen. Ook die correspondentie tussen de verschillende beiaardiers en het gemeentebestuur is in ons archief terug te vinden. Daarnaast heb ik een "Instructie voor den Beiaardier op den St. Plechelmstoren der gemeente Oldenzaal" gevonden. Je kunt dus al met al stellen dat in die beginjaren het raadshuis behoorlijk druk was met de administratie met betrekking tot de toren en het carillon.

BUMA

De gemeente Oldenzaal had misschien gedacht dat het beheer van het carillon een kleine en bescheiden inzet van haar zou vragen, maar dat was in de beginjaren toch anders. Naast bovengenoemde werkzaamheden kreeg de gemeente nog te maken met Buma. Het Bureau voor Muziek-Auteursrecht (Buma) had namelijk lucht

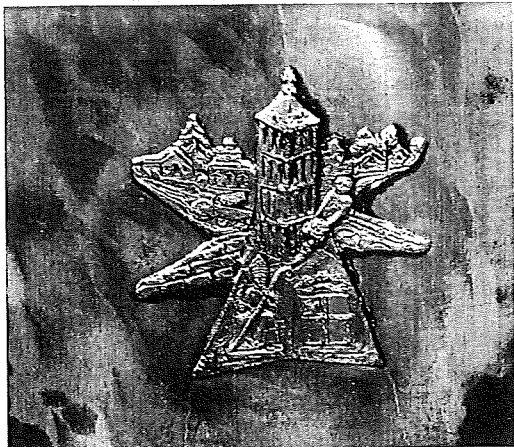
De familie Reef

gekregen van het gegeven dat in Oldenzaal een carillon was geïnstalleerd en dat daarop muziek ten horen zou worden gebracht. Dus reeds op 22 augustus 1930 ontving Oldenzaal een schrijven van Buma, een organisatie die ook tegenwoordig (maar dan onder de naam Buma/Stemra) opkomt voor de belangen van de rechthebbenden op het gebied van muzikauteursrecht. In de brief van Buma uit 1930 wordt aangegeven: "onze afdeling Contrôle deelt ons mede, dat U het voornemen heeft op 30 en 31 augustus 1930 drie Carillonbespelingen te geven te Oldenzaal, en zangnummers (en mogelijk ook voordrachten zonder muziek) van ons repertoire. Dit mag ingevolge de auteurswet 1912 niet geschieden zonder toestemming van ons Bureau (gevolmachtigde der auteurs)." Toestemming kon verkregen worden door voor of uiterlijk op 29 augustus een bedrag overgemaakt te hebben van 4 gulden en 50 cent. Uiteraard heeft Oldenzaal aan de auteurswet voldaan en is een kort briefje, met als afzender de burgemeester, naar Buma teruggezonden met de mededeling dat een bedrag van 6 gulden is overgemaakt. Enkele maanden later is tussen Buma en de gemeente Oldenzaal een overeenkomst gesloten voor een periode van drie jaar waarin de organisatie toestemming verleent tot o.a. uitvoering van de muziekwerken waarvoor zij verantwoordelijk zijn. Als gevolg hiervan diende Oldenzaal

jaarlijks een bedrag van zeventien gulden en vijftig cent te betalen plus een entreegeld of afsluitpremie van twee gulden en vijftig cent.

ONDERHOUD

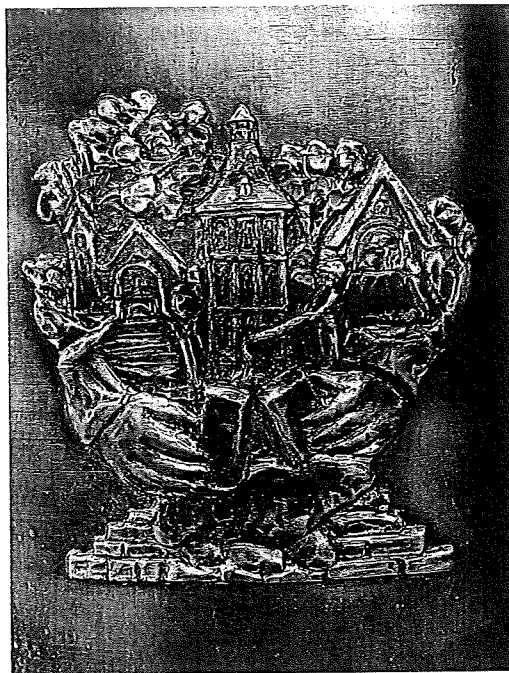
In de eerste jaren was het onderhoud van het carillon, maar ook van het uurwerk, via een rouleersysteem opgezet. Om de twee jaar werd een andere "uurwerkmaker" (ook wel klokkenist genoemd) met het onderhoud belast. Zeer waarschijnlijk is de heer J. Grönefeld in de jaren 1931 en 1932 verantwoordelijk voor het onderhoud geweest. Vervolgens was in de jaren 1933 en 1934 de heer W. Vastert met het onderhoud belast en in 1935 en 1936 de heer H.J. Kormelink. In de zomer van 1938 heeft het stadsbestuur van Oldenzaal op advies van de deskundige de heer B. Eijsbouts uit Asten het besluit genomen om van het rouleersysteem af te stappen. Volgens Eijsbouts was het beter om "een vasten verzorger" voor het onderhoud van de installaties van uurwerk en carillon aan te stellen. Het rouleersysteem werd ook in geen enkele andere plaats toegepast. Wie vervolgens de opdracht voor het onderhoud heeft ontvangen is niet duidelijk. In ons archief kan ik namelijk geen contract of overeenkomst van bedoelde opdracht vinden. Maar zeer waarschijnlijk is de opdracht aan de heer J. Grönefeld, verstrekt. Op 30 april 1940 is er namelijk een "voorstel tot het toekennen van een gratificatie aan den klokkenist". "Uit een

BEREND SEIGER MAAKTE ORNAMENTEN VOOR NIEUWE KLOK

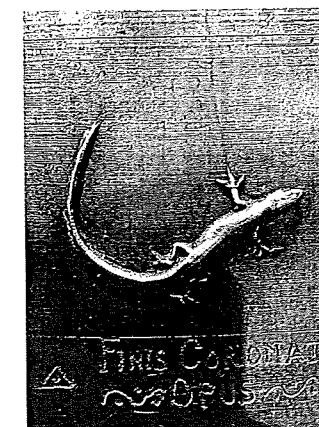
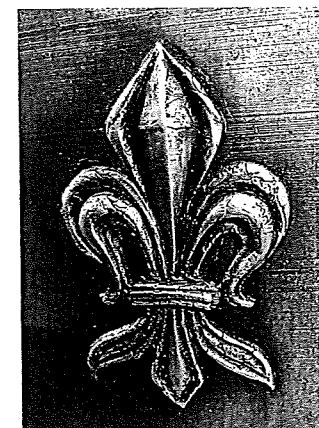
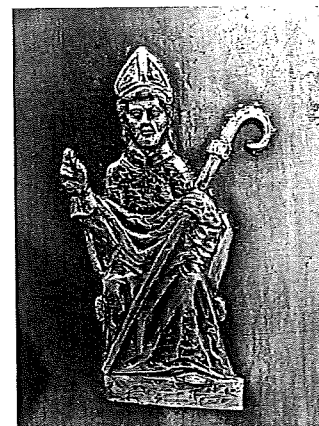
Op de nieuwe klok zijn Oldenzaalse teksten en meerdere unieke afbeeldingen te zien die zijn ontworpen door kunstenaar Berend Seiger. De afbeeldingen hebben deels een relatie met A.J. Reef (1941-2014), de oprichter van de Stichting Scholtenhaer, die groot werd met Wegenbouw, Betoncentrale en Recycling. De rest van de afbeeldingen zijn 'boegbeelden en gebruiken' van Oldenzaal.

Op de afbeelding boven staat de Plechelmusbasiliek in het midden en links daarvan het Palthuis en J.W. Racerhuis. Rechts van de Plechelmusbasiliek staan de Twentse boerderijen. De figuur in het midden is het boeskoolmenneke met een boeskool in zijn handen. Hier stroomt het beton er uit. Links en rechts zijn wegen te zien met de fundatie er onder. Onderaan een boek met de

afbeelding van de Plechelmus en het wapen van Oldenzaal.

Op de afbeelding rechts staat in het midden de Plechelmusbasiliek. Links daarvan is de Mariakapel op de Tankenberg te zien. Rechts van de Plechelmusbasiliek staat de Theekoepel op de Tankenberg. De man in het midden is aan het midwinterhoorn blazen. Uit de midwinterhoorn laat hij beton stromen. De twee handen die in Oldenzaal normaal de boeskool vasthoudt, breekt twee stenen. Dit staat symbool voor het recyclen van steenachtige materialen. Onderaan in het midden is de marktsteen te zien, de steen, waar elke Oldenzaler een keer opgeklimmen is. Het onderste deel van het ornament toont een straat die aangelegd is.

onderzoek is ons gebleken, dat de klokkenist dezer gemeente (de heer Grönefeld) het afgelopen winterseizoen zeer veel extra werk aan carillon en luidinstallatie heeft moeten verrichten Het komt ons in verband hiermede billijk voor dat aan genoemden functionaris een gratificatie wordt toegekend. Mitsdien stellen wij U voor daartoe te besluiten en het bedrag der gratificatie te bepalen op 60 gulden." Het betrof een voorstel van het college van Burgemeester en Wethouders aan de gemeenteraad. Volgens mij kunnen we hiermee voor 100% stellen dat de firma Grönefeld de klokkenist van Oldenzaal was en dat vervolgens ook is gebleven. Want de nazaten van de heer Joh. Grönefeld zijn nog altijd bij het onderhoud van het uurwerk betrokken.

TOT SLOT

In de afgelopen 90 jaren is veel veranderd, ook in Oldenzaal. Wat echter hetzelfde is gebleven is de gulheid en liefde van Oldenzalers voor hun stad in het algemeen en voor St. Plechelmusbasiliek in het bijzonder. Ook in 2021 heeft de gemeente van een Oldenzaalse stichting een geschenk voor verfraaiing van de toren mogen ontvangen. Een zesde luidklok is door stichting Scholtenhaer aan de stad geschonken. Het juweel van Tweante, Oaldn Griez, krijgt daarmee nog meer klank.

**lej zölt de leu de weg nog
wiezn as wiej der a lang nich
meer bint.**